

УДК 811.133.1'01

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРАФІЧНОЇ СИСТЕМИ СЕРЕДНЬОФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ XIV–XV СТОЛІТЬ

Ал Касем В. Ю.

Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено виявленню особливостей становлення графічної системи середньофранцузької мови XIV–XV ст. Проаналізовано фонетико-графічні зміни французької мови зазначеного періоду. Досліджено принцип етимологізації орфографії, трансформації середньофранцузької графіки на латинський манер.

Ключові слова: графіка, орфографія, вокалізм, консонантизм, французька мова, графічна система, етимологізація.

Ал Касем В. Ю. Особенности становления графической системы среднефранцузского языка XIV-XV веков. Статья посвящена выявлению особенностей становления графической системы среднефранцузского языка XIV-XV вв. Проанализированы фонетико-графические изменения французского языка указанного периода. Исследован принцип этимологизации орфографии, трансформации среднефранцузской графики на латинский манер.

Ключевые слова: графика, орфография, вокализм, консонантизм, французский язык, графическая система, этимологизация.

AL Qasim V. Y. Features of the formation in graphic system in the Middle French language in the 14th-15th centuries. The article is devoted to revealing the peculiarities of formation of the graphic system in the Middle French language in the 14th-15th centuries. The phonetic-graphic changes of the French language in the mentioned period are analyzed. The principle of orthography etymologization, transformation of the Middle French graphics in Latin manners is investigated.

Key words: graphics, orthography, vocalism, consonantism, French language, graphic system, etymologization.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. В історії становлення графічної системи французької мови середньофранцузький період є найменш вивченим. Це пояснюється тим, що ще до недавнього часу в романістиці існувала думка, згідно з якою французьку мову XIV–XV ст. розглядали як перехідний етап (*langue de transition*) від старофранцузької мови до сучасного її стану. Середньофранцузький період – це епоха, коли руйнується стара мова і утворюється сучасна. Найхарактернішою рисою мовної ситуації в зазначений період вважають посилення позицій франсійського діалекту, що проявляється не тільки в територіальній експансії цієї форми мови, але також і в розширенні комунікативної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему фонетичних змін у мові середньофранцузького періоду порушувало багато вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (Н. А. Катагощина, М. В. Сергійевський, Л. М. Скредина, Л. А. Становая, А. Доза, Ф. Брюно). Їхні дослідження дозволили нам розкрити специфіку фонетико-графічних явищ, які відбувалися у французькій мові XIV–XV ст.

Актуальність дослідження зумовлена науковим інтересом до становлення графічної системи мови середньофранцузького періоду, який, з огляду на зосередження уваги істориків більшою мірою на дослідженні старофранцузького періоду і сучасної французької мови, був недостатньо вивчений.

Мета статті – дослідити процес історичних змін графічної системи французької мови середньофранцузького періоду XIV–XV ст.

Досягнення сформульованої мети передбачає розв'язання таких завдань: окреслити особливості історії суспільства та лінгвістичної ситуації зазначеного періоду; проаналізувати зміни в процесі трансформації від латинської мови до французької; розкрити системний характер розвитку звукової і графічної будови середньофранцузької мови.

Об'єктом дослідження постає графічна система французької мови середньофранцузького періоду XIV–XV ст. **Предметом** дослідження – фонетичні та графічні особливості французької мови XIV–XV ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Середньофранцузький період (XIV–XV ст.) – період зміцнення королівської влади, народження нової форми феодальної держави, посилення процесу економічного, політичного та територіального об'єднання Франції, з одного боку, а з іншого – період політичної кризи і соціальної нестабільності, спровокованої Столітньою війною (1337–1453), та поновлення централізованої держави. Цей етап ознаменовано формуванням французької писемно-літературної мови на основі франсійського діалекту [6, с. 168].

Загалом на цей час французька мова ще не мала стійкої певної фонетико-графічної системи, тому латина залишається основною мовою, але тільки на офіційному рівні. Всі ті зміни, які відбулися в мові за період з XIV до XV ст., мали нестійкий характер, оскільки встановлення певних норм як в усній, так і

письмовій мові відбудеться тільки в новофранцузький період [3, 86]. Активно розвивалася перекладацька діяльність, однак згодом постала потреба нових виразів французькою мовою, які б замінювали латинські. Поширення набула і література представленого середньофранцузького періоду. Його можна характеризувати як період розквіту ліричної поезії [5, 55].

Відбуваються досить великі зміни у фонетиці. Фонетична структура середньофранцузької мови наслідувала тенденції, які започаткувала старофранцузька мова. Найсуттєвішою особливістю середньофранцузького періоду (XIV–XV ст.) стали зміни, пов'язані з наголосом, – зокрема, перетворення словесного наголосу на фразовий, або ритмічний. Усі службові слова в реченні почали тяжіти до самостійних значущих частин мови та приєднуватися до них, формуючи таким чином ритмічні групи. Функціонування таких груп в реченні зумовило появу окремих фонетичних слів, які з огляду на свою надзвичайну довжину сформували сталі фонетичні єдності, що спричинило певні скорочення слів [6, 176]. Унаслідок цього відбулися важливі фонетичні зміни:

I. Процес стягнення дифтонгів [ai] > [ei] > [e]: *faire* > *fere* (*faire*); [we] > [wa] > [e]: *mwe* > *mwa* > *mē* (*me*); [ou] > [u]: *coup* > *cup* (*coup*); [eu] > [ö]: *fleur* > *flör* (*fleur*); [ue] > [ö]: *cuer* > *cör* (*coeur*); [ēin] > [ē]: *plēin* > *plē* (*plein*). Зауважимо, що стягнення [we] у [e] розпочалося з XIII ст. у розмовній мові Парижа та в західних діалектах, зокрема в нормандському. Різниця між двома вимовами дифтонга **ei** > **oi** послугувала засадою для стилістичного розрізнення: вимова [we] була літературною, тоді як [e] – розмовною. Еволюційний розвиток **ei** > **oi** > **wa** та **ei** > **oi** > **e** зумовили виникнення фоностилістичних варіантів, які співіснували в середньофранцузьку епоху та залишилися у сучасній мові, наприклад: *français* – *François*, *anglais* – *Langlois*, *benêt* – *Benoît*, *harnais* – *Harnois*, *raideur* – *roidure* тощо. У вокалічній системі середньофранцузької мови найстабільнішими залишалися дифтонг [au] та трифтонг [eau]. Вони почали зазнавати монофтонгізації, починаючи з XVI ст. [6, 177].

II. Характерні зміни в системі вокалізму полягали в зникненні голосних у з'явній (сполучення двох голосних, які не формують дифтонга): *seür* [seyr] – *sur*; *meür* [meyr] – *mur*. Проте здебільшого це стосується голосних **e** та **a**. Звук **e** в з'явній (гіатусі) зникає в усіх позиціях, що, своєю чергою, привело до уніфікації форм минулого часу (*passé simple*): *cheance* > *chance*, *meesme* > *même*, *veïs* > *vis*, *feïs* > *fis*, *reond* > *rond*, *pleü* > *plu*. Розвиток **a** перед **o** у словах з носовими приголосними представляв особливий випадок, оскільки [a], яке зазнавало назалізації, абсорбувало [o], наприклад: *paon* [paõn] > *pān*, *taon* [taõn] > *tān*. Звук [a], який перебував перед наголошеним [i], зазнав подібної трансформації, що й дифтонг *ai* > *ei* > *e*, наприклад: *traditor* > *traître* [*traître*] > *treître* > *trêtre*].

III. З XIV ст. кінцеве [e] спочатку перед наступним голосним, а згодом після дифтонгів почало зникати з вимови: *vie(e)*, *mi(e)*, *veni(e)*, *voi(e)*, *joi(e)*, *plui(e)*. Ці зміни спричинили появу історичної довготи голосних: *vie(e)* > [vi:] *veni(e)* > [venu:]. Крім того, у системі вокалізму XIV–XVI ст. відбулися

певні фонетичні перетворення внаслідок еволюції голосних середнього ступеня відкритості: [e] / [e], [o] / [o]. Зокрема [o] перед [z] та [v] закрилося. Дуже часто ця трансформація фіксувалася графемою **ou**: *chōse* > *chouse* (*chouse*), *pōvre* > *pouvre* (*pouvre*). Перед групою приголосних **st**, після випадіння **s** у XIII ст. звук [o] закрився та спровокував появу історичної довготи: *qste* > *o:te* (*hôte*), *tōst* > *to:t* (*tôt*), *prevōst* > *prevo:t* (*prévôt*). Відповідно звук [e] у закритих складах мав тенденцію до відкриття: *mētre* > *mētre*, *ēlles* > *ēlles*. Іноді траплялися випадки, коли [e] перетворювалося на [a]: *serica* > *serge* > *sarge*, *lacrima* > *lairme* > *lerme* > *larme*, *herda* > *herde* > *herde* > *harde* [6, 177–178]. Відбувається становлення нового типу голосних, які нам відомі як носові голосні. Назальність [a] та [o] повністю поглинули наступний за ним носовий **n**, і з часом вони стали окремими носовими голосними [7, 234].

У системі консонантизму середньофранцузького періоду значних зрушень не відбулося порівняно із чисельними фонетичними змінами в системі голосних звуків. Загальною тенденцією у зазначений період було зникнення з вимови деяких приголосних, зокрема: [s] перед [t] в усіх позиціях (*beste*, *teste*, *ancestre* тощо); плавних приголосних [r], [l] у фінальній позиції (*miroir*, *porter*, *finir*, *recevoir*, *douleur*, *chanteur*). Це явище було початком загальної тенденції до втрати кінцевих приголосних з вимови, який поширився у XVI–XVII ст. Такі зміни були пов'язані насамперед із перетворенням старофранцузького словесного наголосу у фразовий. Варто зауважити, що перед паузою та перед словом, що починалося на голосний, кінцеві приголосні промовлялися. Такий феномен заклав підвалини оригінальної системи фонетичного з'єднання слів (льезон), яка властива винятково французькій мові [6, 230–231].

Що стосується графіки того часу, можна сказати, що вона була переповнена протиріччями. У середньофранцузький період вперше помітно різницю між вимовою і писемністю. Разом з фонетичними з'являється велика кількість етимологічних (латинізованих) написань, у яких помітне прагнення наблизити французьку орфографію до латинської. Тексти XIV–XV ст. рясніють такими написаннями, як *doubter* (пор. лат. *dubitare*), *fact*, *dict* (пор. лат. *factum*, *dictum*), *huictiesme* (пор. лат. *octo*), *advenir* (пор. лат. *advenire*), *adjouster* (пор. лат. *adjutare*), *compter* (пор. лат. *computare*), *sepmaine* (пор. лат. *septimana*), *soubz* (пор. лат. *sobtus*), *doulce* (пор. лат. *dulcis*), *poldre* (пор. лат. *pulverem*), *hault* (пор. лат. *altum*) [2, 234].

Написання **-cion**, що відображало вимову суфікса, замінюється етимологічним **-tion**, яке й збереглося в сучасній орфографії: разом з написаннями *souscription*, *persecucion*, *decepcion* з'являються *souscription*, *persécution*, *deception* та ін. У графічній системі того часу помічено велику кількість «зайвих» літер, які не відображали вимову. До того ж водночас з правильним етимологічним написанням поширено й псевдоетимологічний типу *deulx* (лат. *duos*), *peult* (нар. лат. *potet*), *mectre* (лат. *mitlere*), *scavoir* (лат. *sapere*) [2, 234–235]. На XIV ст. припадає написання типу *appeller*, *souffrir*, *elle*, *celle*, *mettre*. Вважається, що подвоєння було відновлено з

метою передачі носової вимови попереднього голо-
сного, наприклад *bonne* замість *bone* [4, 266].

Широке застосування етимологічної (латинізова-
ної) графіки в XIV–XV ст. пов'язано з тим, що ця
епоха характеризувалася підвищеною цікавістю до
класичної давнини, вивченням латинських авторів
та численними перекладами з латинської. Відомо,
що для розповсюдження латинізованої орфографії
велике значення мали королівські канцелярії і
центральної судові інстанції. Той факт, що ця гра-
фіка отримала широке застосування в судово-адмі-
ністративних інстанціях, засвідчує, що не одне
лише бажання «освічених письменників» наблизити
письмо до етимології було причиною її появи: ети-
мологічний принцип письма знаменує собою пев-
ний етап в розвитку писемно-літературної мови і
відображає перші спроби створення єдиної писем-
ної (орфографічної) норми. Для цього в XV ст. були
давно підготовлені умови. В XIV–XV ст. королі
Франції створюють низку судово-адміністративних
інстанцій, що використовуються ними для узурпації
прав сеньйорів та духовенства. Інтенсивний розви-
ток діяльності судово-адміністративних інстанцій
зумовлює розгортання судового, тобто офіційного,
листування, чому сприяє ще впровадження в прак-
тику використання паперу у Франції. Саме в цій
центральної судовій інстанції і виникає потреба
більш-менш єдиних орфографічних норм писемної
мови, яка була би зрозуміла всім та могла би відпові-
дати потребам державно-адміністративного апарату
[2, 235–236].

У пошуках цих фіксованих норм канцелярії і
судові відомства, звісно, звертаються до латинської
мови, яка століттями виконувала роль офіційної
ділової мови. Таким чином і формується етимоло-
гічна орфографія. Формуванню етимологізованої
орфографії, безперечно, сприяла підтримка з боку
літературних і наукових кіл, з боку гуманістів-пере-
кладачів, які були здебільшого захисниками і збері-
гачами латинської традиції [2, 236].

Найважливішим фактом розвитку морфології
є втрата двовідмінної флексії, яка пов'язана із ще
однією дуже важливою подією, яка відбувалася в

період з XIV–XV ст., – встановленням чіткого порядку
слів у реченні. До XV ст. устаюється прямий поряд-
док слів, при якому підмет передує присудкові, після
присудка – додток та інші члени речення відповідно.
Особливу увагу приділено іменнику [2, 264].

Лексика представленого періоду дуже збага-
тилася завдяки перекладацькій діяльності вчених
і письменників того часу, а також запозиченням з
латини. Латинські слова часто використовувалися
для творення термінів. Це було обумовлено тим, що
освічені люди того часу – філософи, богослужителі,
вчені, письменники – володіли латиною [1, 74]. Вод-
ночас починаються бурхливі словотвірні процеси
(зокрема словоскладання), які сформували основу
лексикології середньовіснського періоду. Серед
основних засобів словотвору – додавання до кореня
слова суфікса або префікса [2, 258].

**Висновки та перспективи подальших дослі-
джень.** З огляду на викладене доходить висновку,
що середньовіснський період в розвитку графіч-
ної системи французької мови є досить важливим,
оскільки відбулися зміни, які послугували основою
нових тенденцій на всіх мовних рівнях. Ці тенден-
ції спостерігаємо і в сучасній французькій мові.
Зміни відбувалися на різних напрямках і підпоряд-
ковувалися певним закономірностям. У середньовісн-
ський період в основному закінчується стан-
овлення французького фонетизму. Особливістю
фонетичних змін середньовіснського періоду є їх
подвійний характер – несвідомі і свідомі мовленнєві
зміни, пов'язані з нормалізаторською діяльністю
граматистів. Остаточно завершується формування
системи голосних: монофтонгізація дифтонгів і
деназализація назализованих голосних зумовлює
протиставлення голосних довгих/коротких; закритих/
відкритих, огублених/неогублених, носових/
чистих, переднього/заднього ряду. На графічному
рівні система приголосних в цілому не змінилася.
В XIV–XV ст. посилюється вплив латинської тра-
диції на графічну систему французької мови. Таким
чином, етимологізація орфографії тільки ускладнює
середньовіснську мову, відновлюючи непотрібні
літери, які зникли з мови в процесі фонетичних змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зайцева Т. И. Век гуманизма во Франции и Германии : политико-культурное измерение / Т. И. Зайцева // Вестник ТГПУ. – 2012. – Вып. 9 (124). – С. 75–80.
2. Катагощина Н. А. История французского языка : [учебник для ин-тов и фак. иностр. яз.] / Н. А. Катагощина, М. С. Гурычева, К. С. Аллендорф. – М. : Высшая шк., 1976. – 319 с.
3. Сергиевский М. В. История французского языка / М. В. Сергиевский. – М. : Учпедгиз, 1938. – 295 с.
4. Скредина Л. М. История французского языка / Л. М. Скредина, Л. А. Становая. – М. : Высшая шк., 2001. – 457 с.
5. Скредина Л. М. Новая идеология в изучении истории французского языка / Л. М. Скредина // Филологические науки. – М., 2002. – № 1. – С. 54–62.
6. Сидельникова Л. В. Фонография та идеография французького письма IX початку XXI століття : [монографія] / Л. В. Сидельникова. – К. : КНЛУ, 2012. – 512 с.
7. Шишмарев В. Ф. Книга для чтения по истории французского языка / В. Ф. Шишмарев. – М. : АН СССР, 1955. – 557 с.